

De Nederlandse detentieomgeving en het resocialisatiebeginsel

Implicaties van neuropsychologisch onderzoek

Sjors Ligthart, Laura van Oploo, Jesse Meijers, Gerben Meynen & Tijs Kooijmans¹

Recent neuropsychologisch onderzoek suggereert dat detentie leidt tot achteruitgang van belangrijke hersenfuncties bij gedetineerden. Een mogelijke verklaring voor die achteruitgang is de verarmde (versoberde) detentieomgeving, waarmee een omgeving met weinig lichamelijke, geestelijke en sociale activiteit wordt bedoeld. Verschillende hersenfuncties zijn cruciaal voor een succesvolle resocialisatie. Een andere onderzoeklijn binnen de psychologie onderzoekt de relatie tussen voeding en agressie bij gedetineerden, waarbij ook de mogelijkheid van voedingsinterventies wordt onderzocht. In deze bijdrage worden de mogelijke implicaties van dergelijk (neuro)psychologisch onderzoek voor de Nederlandse detentieomgeving geanalyseerd in het licht van het resocialisatiebeginsel.

1. Inleiding

Nationaal en internationaal wordt door wetenschappers aandacht gevraagd voor verminderde hersenfuncties onder gedetineerden, met name in relatie tot een verarmde (versoberde) detentieomgeving.² In de afgelopen jaren kenmerkt het beleid van Nederlandse detentiecentra zich door een steeds verdere verarming van de omgeving: er worden minder activiteiten aangeboden aan gedetineerden waardoor zij (nog) meer uren achter de deur doorbrengen.³ Een dergelijke verarming kan ingrijpende neuropsychologische gevolgen hebben. Onlangs schreef Scherder:⁴ 'Het zich ontwikkelende brein is normaal gesproken druk bezig met het steeds beter controleren van impulsen. Voor jonge mensen die opgroeien onder erbarmelijke omstandigheden, of die door een aandoening niet optimaal functionerende hersenen hebben, wordt de kans op een normale ontwikkeling, en dus op een normale controle van impulsen, mede door die omstandigheden sterk verkleind. Vervolgens, na het plegen van een delict, sluiten we die mensen op, want op een misdrijf moet straf volgen. Akkoord. Maar moet die opsluiting dan gekenmerkt worden door een extreme vorm van 'verarming', waardoor het toch al uiterst kwetsbare brein geen enkele kans meer krijgt om zich juist op het gebied van impulscontrole nog enigszins te ontwikke-

len?'⁵ Volgens Scherder hebben gedetineerden geen verarmde, maar juist een 'verrijkte' omgeving nodig. Dat wil zeggen een omgeving met lichamelijke, geestelijke en sociale activiteiten, hetgeen bevorderlijk zou zijn voor bepaalde hersengebieden die van belang zijn voor impulscontrole.⁶

Uit een recente *review* van Meijers e.a. blijkt dat de gemiddelde gedetineerdenpopulatie kampt met verminderde 'zelfcontrole',⁷ waaronder wordt verstaan het vermogen om te plannen, te concentreren en impulsen te controleren, hetgeen cruciaal is voor zelfredzaamheid.⁸ Een verarmde omgeving kan dergelijke vermogens negatief beïnvloeden. Uit recent Nederlands onderzoek bleek dat impulscontrole en concentratie bij gedetineerden na drie maanden detentie significant verslechterden.⁹ Meijers en collega's wijzen erop dat verminderde hersenfuncties een geslaagde resocialisatie kunnen bemoeilijken en de kans op recidive kunnen vergroten. Met name impulsiviteit en een verminderd vermogen tot plannen kunnen hierbij een rol spelen. Dit lijkt zich moeilijk te verdragen met het resocialisatiebeginsel, zoals verwoord in artikel 2 lid 2 van de Penitentiaire beginselenwet (PBW), dat het uitgangspunt vormt van detentie en detentiebeleid.

De omgeving wordt niet alleen bepaald door gebouwelijke factoren, activiteiten en sociale interactie, ook voe-

Het 'Dagprogramma, Beveiliging en Toezicht op maat' betekent in de praktijk een verscherping van het beveiligingsregime, een versoering van het dagprogramma en een ontwikkeling in de richting van een cellulair stelsel

ding is hierbij cruciaal. Een kenmerk van detentie is dat al deze omgevingsfactoren door de overheid, en niet door iemands eigen keuze worden bepaald. Recent onderzoek brengt voeding in verband met (verminderde) agressieregulatie en regelovertredend gedrag.¹⁰ Een uitgebalanceerd voedingspatroon zou een positief effect hebben op het lichamelijk en geestelijk functioneren.¹¹

Hoewel zeker nog onderzoeksvragen openliggen, wijzen de bevindingen in de richting dat de gevangenisomgeving belangrijke, maar tot nu toe onbekende (neuro)psychologische effecten veroorzaakt. In deze bijdrage wordt vanuit het perspectief van het resocialisatiebeginsel onderzocht welke implicaties voor de Nederlandse detentieomgeving voortvloeien uit deze (neuro)psychologische bevindingen. Hierbij wordt ingegaan op de wijze waarop de Nederlandse detentieomgeving is verarmd (par. 2) en op de mogelijke effecten van een (verarmde) detentieomgeving en voeding op hersenfuncties van gedetineerden (par. 3). Vervolgens worden de inhoud en reikwijdte van het resocialisatiebeginsel beschreven (par. 4). Afsluitend volgen, in het licht van het resocialisatiebeginsel, enkele conclusies en aanbevelingen over de Nederlandse detentieomgeving (par. 5).

2. De Nederlandse detentieomgeving

De essentie van de vrijheidsstraf is het ontnemen van het recht op vrijheid.¹² Bleichrodt & Vegter citeren in dit

kader Paterson die stelt dat "Men are sent to prison as a punishment, not for punishment."¹³ Deze opvatting vinden we terug in het beginsel van minimale beperkingen.¹⁴ De Nederlandse detentieomgeving en het daarbij behorende leefklimaat zijn in belangrijke mate afhankelijk van het binnen de inrichting geldende regime.¹⁵ De PBW kent de regimes van algehele gemeenschap, beperkte gemeenschap en een individueel regime.¹⁶

Tot 1 maart 2014 gold als uitgangspunt dat een daarvoor geschikte¹⁷ gedetineerde verbleef in een regime van algehele gemeenschap. In dit regime verblijven gedetineerden conform artikel 20 PBW gezamenlijk in woon- en werkruimten en nemen gemeenschappelijk deel aan activiteiten. Dit betekent dat eenzame insluiting hoofdzakelijk beperkt blijft tot de nacht. Het dagprogramma van gedetineerden beslaat in dit regime minstens 59 uren per week, inclusief de aangeboden activiteiten.¹⁸

Sinds de invoering van het 'Dagprogramma, Beveiliging en Toezicht op maat' (DBT), onderdeel van het programma 'Modernisering van het gevangeniswezen', is het algehele gemeenschapsregime niet langer het uitgangspunt. Binnen DBT zijn twee programma's te onderscheiden: het basis- en het plusprogramma. Het DBT is gebaseerd op een systeem van stimuleren en ontmoedigen van wenselijk respectievelijk onwenselijk gedrag. Iedere preventief gehechte, arrestant of niet-zelfmelder start in het basisprogramma dat bestaat uit een aantal wettelijk geregelde

Auteurs

1. Mr. S.L.T.J. Ligthart is promovendus aan Tilburg Law School (Departement of Criminal Law) en plaatsvervangend secretaris bij de beklagcommissie van de Commissie van Toezicht P.I. Vught. Mr. drs. L.E. van Oplou is promovenda aan Tilburg Law School (Department of Criminal Law) en lid van de Commissie van Toezicht P.I. Vught.

Dr. J. Meijers is onlangs gepromoveerd aan de Vrije Universiteit Amsterdam (afdeling Klinische, Neuro- en Ontwikkelingspsychologie, sectie Klinische Neuropsychologie) en werkzaam als neuropsycholoog in opleiding tot GZ-psycholoog bij J.C. Zaanstad. Prof. dr. G. Meynen is bijzonder hoogleraar forensische psychiatrie aan Tilburg Law School. Prof. mr. T. Kooijmans is hoogleraar straf- en strafprocesrecht aan Tilburg Law School.

Noten

2. Zie bijv. E.H. Ross & P.N.S. Hoaken, 'Execu-

utive Cognitive Functioning Abilities of Male First Time and Return Canadian Federal Inmates', *Can. J. Criminol. Crim. Justice*, 2011(53), p. 377-403; J. Meijers, *Do not restrain the prisoner's brain. Executive functions, self-regulation and the impoverished prison environment* (diss. Amsterdam VU), Amsterdam: VU 2017.

3. P. Schuyt, *Toekomstbestendige resocialisatie* (oratie Leiden), Leiden 2016 (afschrift van gesproken tekst).

4. Hoogleraar klinische neuropsychologie.

5. E. Scherder, *Laat je hersenen niet zitten*, Amsterdam: Polak & Van Gennep 2014, p. 24-25.

6. Scherder 2014, p. 25.

7. Met de term 'zelfcontrole' doelen we op de executieve functies. Dit is een begrip uit de neuropsychologie waarbij het gaat om de hogere cognitieve vermogens rond het plannen, sturen en controleren van ons gedrag.

8. Meijers e.a. (2015a), 'Prison brain? Execu-

tive dysfunctions in prisoners', *Frontiers in Psychology*, 2015(6)-43, p. 1-6. Zie ook J.C. van der Stel, 'Functioneel herstel en zelfregulatie: opgaven voor cliënten én psychiaters', *Tijdschrift voor psychiatrie* 2015(57), p. 820.

9. J. Meijers, J.M. Harte, G. Meynen, P. Cuijpers & E.J.A. Scherder, 'Reduced self-control after three months of imprisonment; a pilot study', *Frontiers in Psychology*, 2018 (accepted).

10. A. Zaalberg, 'Eerst soep, dan het evangelie; over de relatie tussen voeding en gedrag', *Justitiële Verkenningen*, 2006 (32)-8, p. 76-92, p. 79; A. Zaalberg 'Gedragbeïnvloeding via voeding', *Justitiële verkenningen*, 2014(40)-4, p. 37-53; p. 42-43.

11. Zie bijv. A. Zaalberg, H. Nijman, E. Bulten, L. Stroosma & C. van der Staak, 'Effects of nutritional supplements on aggression, rulebreaking, and psychopathology among young adult prisoners', *Aggres-*

sive Behavior 2010(36), p. 117-126.

12. *Kamerstukken II 1949/50*, 1189, 5, p. 3.

13. F.W. Bleichrodt & P.C. Vegter, *Sanctie-recht*, Deventer: Kluwer 2017, p. 95.

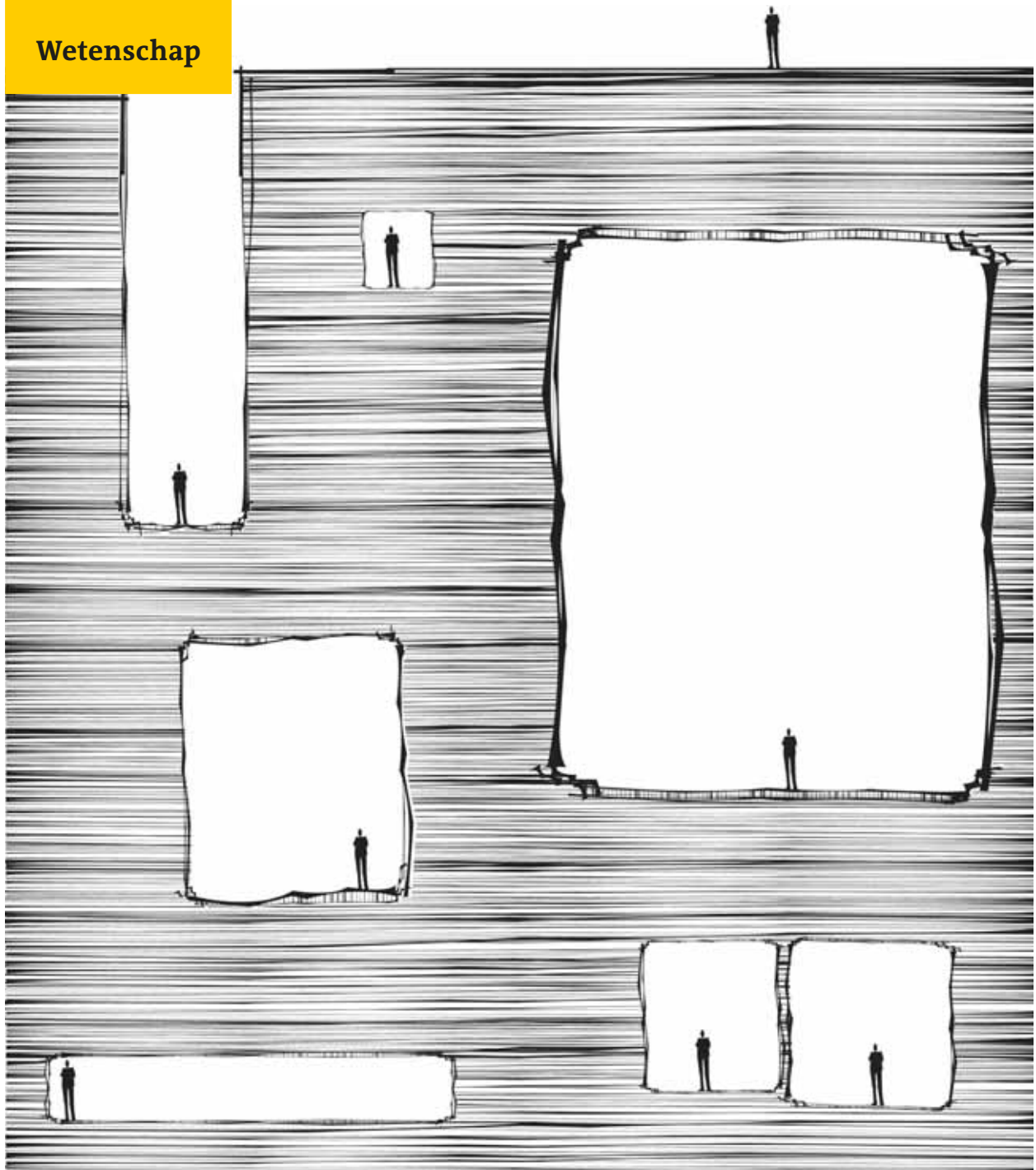
14. Art. 2 lid 4 Penitentiaire beginselenwet (PBW): de gedetineerde wordt aan geen andere beperkingen onderworpen dan die voor het doel van de vrijheidsbenaming of in het belang van de orde of veiligheid in de inrichting noodzakelijk zijn.

15. Bleichrodt & Vegter 2017, p. 208. Invulling hiervan hangt veelal samen met beleidsmatige uitgangspunten. Zie ook T. Molleman & A.A. van den Hurk, 'Een kwestie van evenwichtskunst: Over de doelen en taken van het gevangeniswezen', *DD* 2012/55.

16. Zie art. 19-22 PBW.

17. Bijv. door geëtaled gedrag.

18. Met tussen de 18 en 63 uren aan activiteiten en bezoek (art. 3 lid 2 Penitentiaire maatregel).

Men in boxes © j.c.g. wakefield / Getty Images

basisactiviteiten, zoals luchten, recreatie en arbeid. Het totale programma beslaat minstens 43 uren per week. Door het tonen van goed (groen) gedrag kan de gedetineerde promoveren naar het plusprogramma. Dit programma, met een activiteitenpakket van 48 uren per week, is een uitbreiding van het basisprogramma en is gericht op zelfredzaamheid, verantwoordelijkheid en re-integratie.¹⁹ Oranje ('dit kan beter') en rood (ongewenst) gedrag kan leiden tot degradatie naar het basisprogramma.²⁰ Door dit systeem wordt de gedetineerde zelf verantwoordelijk gemaakt voor het verloop van zijn detentietraject.

Ondanks de omstandigheid dat verschillende rechterlijke uitspraken uitwijzen dat de activiteitenpakketten van het basis- en plusprogramma binnen het regime van algehele gemeenschap niet voldeden aan de eis van minimaal 59 uren cellulaire uitsluiting per week (artikel 3 lid 2 Penitentiaire maatregel),²¹ zijn de algehele regimes niet in dienovereenkomstige zin aangepast, maar juist omgepoet tot beperkte regimes,²² waar het wettelijke uit-

gangspunt 'verblijf op cel' is (artikel 21 PBW). In dit regime worden gedetineerden minimaal 18 uren per week aan activiteiten en bezoek aangeboden.²³ Het DBT betekent in de praktijk derhalve een verscherping van het beveiligingsregime, een versobering van het dagprogramma en een ontwikkeling in de richting van een cellulair stelsel.²⁴

Het hierboven beknopt geschetste overzicht leidt tot de gevolgtrekking dat de Nederlandse detentieomgeving is verarmd. Aan gedetineerden die zijn geplaatst op een reguliere afdeling in het basisregime wordt een programma aangeboden met 43 uren aan activiteiten per week.²⁵ Dit betekent dat zij gemiddeld zo'n 17 à 18 uren per dag op cel verblijven, alwaar men vaak op bed televisie *ligt* te kijken of een boek *zit* te lezen. Op een afdeling voor beheersproblematiese gedetineerden of in de Extra Beveiligde Inrichting brengen sommige gedetineerden zelfs 23 uren door op cel. Wanneer zij deelnemen aan een activiteit is dat in beginsel individueel.²⁶

Naast lichamelijke, geestelijke en sociale activiteit is

ook voeding een belangrijk thema binnen het Nederlandse gevangeniswezen. In ieder geval wordt over de kwantiteit en kwaliteit ervan veelvuldig door gedetineerden geklaagd.²⁷ Het verstrekken van voedsel valt onder de zorgplicht van de directie van een penitentiaire inrichting (artikel 44 PBW).²⁸ De Nederlandse wet- en regelgeving bevat echter geen nadere regels over de kwaliteit en kwantiteit van detentievoeding. Aanbevelingen op Europees niveau wijzen erop dat gedetineerden met redelijke inter-

In het bijzonder impulscontrole en concentratie, bleken significant te verslechteren na drie maanden detentie in een Nederlandse gevangenis

vallen drie maaltijden per dag dienen te ontvangen die hygiënisch zijn bereid en opgediend en voldoende voedsaam zijn ('*minimum energy and protein content*'). Daarbij bevelen de *European Prison Rules* aan dat bij de verstrekking van voedsel rekening wordt gehouden met leeftijd, gezondheid, religie, cultuur en de aard van de verrichten arbeid door gedetineerden.²⁹ In 2011 publiceerde de Inspectie voor de Sanctietoepassing het inspectierapport 'themaonderzoek Voeding Ingesloten'.³⁰ Uit dit rapport blijkt dat de meeste gevangenis maaltijden verstrekken en dat geen sprake is van een onafhankelijke toets met betrekking tot de kwaliteit en kwantiteit van het eten. Omtrent het onderwerp 'voedsel in detentie' bestaat relatief weinig wetenschappelijk onderzoek. Inter-

nationale studies naar de kwaliteit van gevangenisvoedsel laten wisselende resultaten zien.³¹

Concluderend geldt dat de detentieomgeving een verarmde omgeving is, waarbij recente ontwikkelingen hebben geleid tot een verdere verarming. Dit maakt eventuele (neuro)psychologische effecten van een verarmde omgeving bij uitstek relevant. In de volgende paragraaf gaan we in kort bestek nader in op mogelijke effecten.

3. Een verarmde detentieomgeving en (mogelijke) gevolgen

3.1. Lichamelijke en geestelijke (in)activiteit en zelfcontrole
Zelfcontrole houdt vooral verband met het functioneren van het voorste deel van de hersenen (de prefrontale cortex), dat gevoelig is voor de invloeden van een verrijkte of verarmde omgeving,³² zoals lichamelijke (in)activiteit. Interessant is dat onderzoekers benadrukken dat lichamelijke activiteit het geestelijke functioneren positief kan beïnvloeden, met name het vermogen tot zelfcontrole.³³

Het voorste deel van de hersenen blijkt bij mensen die antisociaal gedrag vertonen zowel minder goed ontwikkeld als minder actief.³⁴ Uit onderzoek blijkt dat een robuust verband bestaat tussen een verminderd vermogen tot zelfcontrole en antisociaal gedrag.³⁵ Bovendien blijken verminderde zelfcontrole en verlaagde zelfredzaamheid risicofactoren voor recidive.³⁶ Juist deze vermogens, en dan in het bijzonder impulscontrole en concentratie, bleken significant te verslechteren na drie maanden detentie in een Nederlandse gevangenis.³⁷ In het algemeen kan worden gesteld dat voor een (bijna) ex-gedetineerde zelfcontrole cruciaal is om succesvol te kunnen terugkeren in de maatschappij,³⁸ bijvoorbeeld bij het vinden van een woning of werk (initiatief nemen, planning), of om niet terug te vallen in oude risicovolle gewoonten, zoals middelengebruik of agressief gedrag (impulscontrole, geestelijke flexibiliteit). Antisociaal gedrag en het wederom plegen van een strafbaar feit,

19. *Stcr.* 2014, 4617, p. 13.

20. L. van Gent, *Handleiding Toetsingskader promoveren en degraderen*, Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie (DJI) 2013.

21. Rb. Den Haag 24 juni 2014, ECLI:NL:RBDHA:2014:7653; RSJ 24 november 2014 14/3363/GA en 14/3392/GA.

22. *Stcr.* 2014, 4617, p. 14.

23. Ingevolge art. 3 lid 3 Pm betreft het tussen 18 en 63 uren aan activiteiten en bezoek.

24. Bleichrodt & Vegter 2017, p. 213; C. Kelk & M. Boone, *Nederlands detentierecht*, Deventer: Kluwer 2015, p. 54-55.

25. *Stcr.* 2014, 4617, p. 12.

26. Zie bijv. *Huisregels P.I. Vught BPG*, november 2015, p. 10 e.v.; H.G. van de Bunt e.a., *Gevangen in de EBI. Een empirisch onderzoek naar de Extra Beveiligde Inrichting (EBI) in Vught*, Den Haag:

WODC 2013, p. 49 en 53.

27. M. Boone, M. Althoff, F. Koenraad & I. Timp, *Het leefklimaat in justitiële inrichtingen*, Den Haag: Boom criminologie 2016, p. 87; A. Vanhouche, 'Acceptance or refusal of convenience food in present-day prison', *Appetite*, 2015(94), p. 47-53.

28. Zie ook Kelk & Boone 2015, p. 242-244.

29. Art. 22 van de *European Prison Rules*.

30. *Kamerstukken II* 2011/12, 24587, 438.

31. Vanhouche 2015, p. 47-53; p. 48. Zie bijv. A. Eves & B. Gesch, 'Food provision and the nutritional implications of food choices made by young adult males, in a young offenders' institution', *Journal of Human Nutrition and Dietetics*, 2003(16)-3, p. 167-179; S.J. Schoenthaler, S. Amos, W. Doraz, M. Kelly, R. Muedeking & J. Wakefield, 'The effect of randomized vitamin-mineral supplementation on violent and non-violent antisocial behaviour among

incarcerated juveniles', *Journal of Nutritional & Environmental Medicine*, 1997(7)-4, p. 343-352.

32. L. Petrosini e.a., 'On whether the environmental enrichment may provide cognitive and brain reserves', *Brain Research Reviews* 2009(61)-2, p. 221-239.

33. C.H. Hillman, K.I. Erickson & A.F. Kramer, 'Be smart, exercise your heart: exercise effects on brain and cognition', *Nature Reviews Neuroscience* 2008(9)-1, p. 58-65.

34. Y. Yang & A. Raine, 'Prefrontal Structural and Functional Brain Imaging findings in Antisocial, Violent, and Psychopathic Individuals: A Meta-Analysis', *Psychiatry Research* 2009(174)-2, p. 81-88.

35. J.M. Ogilvie e.a., 'Neuropsychological measures of executive functions and antisocial behavioral: a meta-analysis', *Criminology* 2011(49)-4, p. 1093. Zie ook J. Meijers e.a., 'Differences in executive functioning between violent and non-violent offenders',

Psychological Medicine 2017(47)-10, p. 1-10; M. Hancock, J.L. Tapscott & P.N.S. Hoakan, 'Role of Executive Dysfunction in Predicting Frequency and Severity of Violence', *Aggressive Behavior* 2010(36), p. 338-349.

36. Meijers e.a. 2015a, p. 1; T. Seruca & C.F. Silva, 'Recidivist criminal behaviour and executive functions: a comparative study', *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology* 2015(26)-5, p. 699-717. Zie ook J. Meijers e.a. (2015b), 'Differences in executive functioning between violent and non-violent offenders', *Psychological Medicine*, Cambridge University Press 2017, p. 1-10; M. Hancock, J.L. Tapscott & N.S. Hoakan, 'Role of Executive Dysfunction in Prediction Frequency and Severity of Violence', *Aggressive Behavior*, 2010(36), p. 338-349.

37. Meijers e.a. 2018.

38. Meijers e.a. 2015a, p. 4.

alsook het niet slagen in het vinden van een woning of werk, zijn factoren die een succesvolle resocialisatie kunnen bemoeilijken. Volkers en Scherder wijzen erop dat lichamelijke *inactiviteit*, net als institutionalisering en sociale eenzaamheid, de afname van hersenfuncties verergert bij patiënten in een verpleeghuis en geagiteerd gedrag doet toenemen.³⁹ Bovendien associëren zij lichamelijke *inactiviteit* als gevolg van vrijheidsbeperkende interventies met grotere geestelijke (cognitieve) achteruitgang dan bij afwezigheid van dergelijke interventies.⁴⁰ Detentie *an sich* en disciplinaire straffen en ordemaatregelen binnen detentie, zoals opsluiting in een strafcel, zijn nu juist verregaande vrijheidsbeperkende interventies.

Terwijl een verarmde omgeving een negatieve invloed kan hebben op zelfcontrole, zien we tegelijkertijd dat zelfcontrole juist positief kan worden beïnvloed door een verrijkte omgeving.⁴¹ De drie cruciale pijlers van een verrijkte omgeving zijn sociale interactie, geestelijke (cognitieve) uitdaging en lichamelijke activiteit.⁴² Indien de gevangenisomgeving zou worden verrijkt, zou de verrijking zich daarom kunnen richten op enkele aanpassingen in het dagprogramma van gedetineerden, zoals het uitbreiden van sportmogelijkheden, het aanbieden van geestelijk uitdagende arbeid en het vergroten van de mogelijkheden tot sociale interactie met het eigen sociale netwerk.

3.2. Voeding

Het thema 'detentievoeding' kwam in Nederland op de politieke (onderzoeks)agenda na publicatie van een Engelse studie naar het effect van voedingssupplementen op het gedrag van jongvolwassen gedetineerden.⁴³ Inmiddels wordt de relatie tussen voeding, psychische problematiek, agressief en regelovertrekend gedrag – ook onder Nederlandse gedetineerden – in toenemende mate onderzocht.⁴⁴ Zaalberg, in 2015 gepromoveerd op het onderwerp *Nutrition, neurotoxics & aggressive behaviour*, noemt de hersenen in termen van energieverbruik veeleisende organen.⁴⁵ Zowel micro- als macro-ondervoeding (gebrek aan micronutriënten respectievelijk koolhydraten en eiwitten) kunnen tot specifieke tekorten leiden die gedrag, en meer specifiek de impulscontrole, kunnen verstoren.⁴⁶ Vanwege de kans op het ontstaan van voedseltekorten vormen gedetineerden een risicogroep wanneer het aankomt op de relatie tussen voedingstekorten en (onwenselijk) gedrag.⁴⁷ Agressief en regelovertrekend gedrag kan de interne orde binnen het gevangeniswezen hinderen. Dit heeft niet alleen consequenties voor (de veiligheid van) het personeel en gedetineerden, maar ook voor het individuele resocialisatietraject. In het kader van het DBT kan dergelijk gedrag bijvoorbeeld leiden tot degradatie naar een (nog) soberder regime, het faseringstraject van de gedetineerde verstoren en een eventuele voorwaardelijke invrijheidstelling hinderen.

Hoewel het naar de huidige stand van onderzoek onduidelijk is wat de exacte voedingstoestand van Nederlandse gedetineerden is, zijn er voldoende aanwijzingen dat voeding en gedrag aan elkaar gerelateerd zijn en dat het gevangeniswezen hiervan kan profiteren.⁴⁸ Relatief laagdrempelige, veilige, goedkope en makkelijk toepasbare voedselinterventies zouden kunnen bijdra-

gen aan regulering van agressief en regelovertrekend gedrag tijdens detentie.⁴⁹ In een recent WODC-rapport is dan ook expliciet aandacht besteed aan de mogelijkheden van voedselinterventies in het Nederlandse gevangeniswezen.⁵⁰ Ook zijn er aanwijzingen dat voedselinterventies psychiatrische ziektebeelden positief kunnen beïnvloeden.⁵¹ Dit is in het bijzonder relevant in het gevangeniswezen vanwege de hoge prevalentie van psychiatrische stoornissen onder gedetineerden.⁵² Een verbetering van psychiatrische stoornissen en agressieregulatie kan bovendien een succesvolle re-integratie in de maatschappij gunstig beïnvloeden.⁵³

4. Het resocialisatiebeginsel

4.1. Resocialisatie in Nederlands perspectief

Krachtens artikel 2 lid 2 Pbw wordt de tenuitvoerlegging van de vrijheidsstraf of vrijheidsbenemende maatregel zoveel mogelijk dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer in de maatschappij. Resocialisatie is een van de uitgangspunten bij de tenuitvoerlegging van vrijheidsbenemende sancties in een strafrechtelijk kader.⁵⁴ Resocialisatiemogelijkheden zijn onder meer afhankelijk van het gedrag van de gedetineerde.⁵⁵ Het resocialisatiebeginsel biedt niet zonder meer uitkomsten bij individuele beslissingen over gedetineerden,⁵⁶ maar dient bij het nemen van die beslissingen wel in ogenschouw te worden genomen. Nelissen spreekt in dit kader van een resociali-

Waar de verantwoordelijkheid voor resocialisatie oorspronkelijk bij de autoriteiten lag, ligt deze momenteel primair bij individuele gedetineerden

satieopdracht gericht aan de functionarissen van het gevangeniswezen.⁵⁷

De resocialisatieopdracht werd oorspronkelijk uitgelegd als 'het teweegbrengen van gedragsverandering bij gedetineerden dat zou leiden tot een vermindering of beëindiging van crimineel gedrag'.⁵⁸ Met de nota Taak en toekomst van het Nederlands gevangeniswezen 1982 verschoof de nadruk van resocialisatie *tijdens* detentie, naar *een soepele overgang* van detentie naar de vrije samenleving.⁵⁹ Beleidsdoelstelling werd het voorkomen, althans beperken van de schadelijke gevolgen van detentie.⁶⁰ Dit uitgangspunt werd in de nota Werkzame detentie 1994 en in de memorie van toelichting bij (het toenmalige wetsvoorstel van) de Penitentiaire beginselenwet verder afgezwakt: de gevangenisstraf moet zoveel mogelijk dienstbaar worden gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer van de gedetineerde in het maatschappelijk

leven. In dit kader bieden de autoriteiten op re-integratie gerichte programma's aan, maar slechts aan aantoonbaar gemotiveerde gedetineerden.⁶¹

Sinds 2011 is de reikwijdte van het resocialisatiebeginsel verder beperkt tot gedetineerden die langer dan een maand in detentie verblijven en die niet herhaaldelijk hebben gerecidiveerd.⁶² In 2013 werd het Masterplan DJI 2013-2018 gelanceerd, waarin 'het aanspreken van de gedetineerde op diens eigen verantwoordelijkheid voor een succesvolle re-integratie' als een van de belangrijkste pijlers van het sanctiebeleid wordt genoemd.⁶³ De gedetineerde heeft sinds 2014 niet *a priori* recht op re-integratieactiviteiten zoals scholing, terugkeeractiviteiten en gedragsinterventies, maar dient dergelijke activiteiten te verdienen met goed gedrag.⁶⁴ Waar de verantwoordelijkheid voor resocialisatie oorspronkelijk lag bij de autoriteiten, ligt deze verantwoordelijkheid momenteel primair bij individuele gedetineerden.⁶⁵ Het resocialisatiebeginsel behelst niettemin ook een opdracht aan gevangenisfunctionarissen tot het beschikbaar stellen van op re-integratie gerichte faciliteiten; aanspraak op dergelijke faciliteiten moet de gedetineerde verdienen middels goed gedrag.

4.2. Resocialisatie in internationaal en Europees perspectief

Op internationaal niveau wordt het resocialisatiebeginsel eveneens erkend; het meest expliciet in de *UN Nelson Mandela Rules (MR)*.⁶⁶ Ondanks dat de *Mandela Rules* wegens hun *soft-law*-karakter niet bindend zijn, spelen zij een rol bij de interpretatie van bindende normen van internationaal recht zoals artikel 10 IVBPR.⁶⁷ Volgens arti-

kel 10 lid 3 IVBPR dient de behandeling van gedetineerden in de eerste plaats te zijn gericht op verbetering en sociale rehabilitatie.⁶⁸ Volgens regel 4 lid 1 *MR* zijn terugdringen van recidive en bescherming van de samenleving tegen criminaliteit het primaire doel van vrijheidsbenemende straffen. Dit doel kan volgens dit artikellid slechts worden bereikt indien de detentieperiode, voor zover mogelijk, wordt gebruikt voor het stimuleren van een succesvolle re-integratie. Hiertoe zouden op resocialisatie gerichte activiteiten moeten worden aangeboden aan gedetineerden (regel 4 lid 2 *MR*). Onder meer schrijven de *MR* adequate voeding, lichamelijke en recreatieve sportactiviteiten, toegang tot een bibliotheek en educatie voor.⁶⁹

Op Europees niveau komt het uitgangspunt van resocialisatie onder meer tot uitdrukking in de niet bindende *European Prison Rules (EPR)*. Volgens regel 6 *EPR* 'All detention shall be managed so as to facilitate the reintegration into free society of persons who have been deprived of their liberty'. Dit uitgangspunt wordt in de *EPR* nader geconcretiseerd, bijvoorbeeld door een recht op lichamelijke beweging, educatie en hygiënische voeding.⁷⁰ Ook de *EPR* betreffen *soft-law*, maar zij spelen wel een rol bij de interpretatie van bindende rechtsnormen, bijvoorbeeld door het EHRM.⁷¹ Het EHRM onderstreept het toenemende belang van het rehabilitatieve doel van de gevangenisstraf.⁷² De lidstaten moeten bij de invulling en vormgeving van gevangenisregimes acht slaan op de uitgangspunten van resocialisatie en rehabilitatie, als dwingende factoren (*mandatory factors*).⁷³ De lidstaten zijn niet verantwoordelijk voor het bereiken van een succesvolle resocialisatie,

39. K.M. Volkens & E.J.A. Scherder, 'Impoverished environment, cognition, aging and dementia', *Review Neuroscience* 2011(22)-3, p. 260-262.
40. Vgl. L.H.P. Eggermont & E.K.A. Scherder, *Onbewogen om bewegen: Lichamelijke (in)activiteit in zorginstellingen*, Amsterdam: VU 2012, p. 17.
41. Hillman, Erickson & Kramer 2008; Petrosini e.a. 2009; Meijers 2017.
42. Petrosini e.a. 2009.
43. Gesch e.a. 2002, p. 22-28; *Aanhangsel handelingen II* 2002/03, 1138.
44. Zie bijv. Schoenthaler e.a. 1997, p. 343-352; C.B. Gesch, S.M. Hammond, S.E. Hampson, A. Eves & M.J. Crowder, 'Influence of supplementary vitamins, minerals and essential fatty acids on the antisocial behaviour of young adult prisoners: Randomised, placebocontrolled trial', *British Journal of Psychiatry* 2002(181), p. 22-28; A. Zaalberg, H. Nijman, E. Bulten, L. Stroosma & C. van der Staak, *Voeding en agressieregulatie*, Den Haag: WODC 2009; A. Zaalberg, *Nutrition, neurotoxics & aggressive behaviour* (diss. Nijmegen), Leiden: Mostert & Van Onderen 2015; L.J.M. Cornet, F. Bootsman, D.L. Alberda & C.H. De Kogel, *Neurowetenschappelijke toepassingen in de jeugdstrafrechtketen*. Den Haag: WODC

2016, p. 124-126, 132 en 147-148.
45. A. Zaalberg, 'Voedingsinterventies bij justitiabelen', *Sancties* 2016(43)-5, p. 260-266; p. 261.
46. Zaalberg 2006, p. 79; Zaalberg 2014, p. 42-43.
47. Zaalberg 2016, p. 262.
48. Zaalberg 2016, p. 266.
49. Zaalberg 2016, p. 265-266; Zaalberg e.a. 2009, p. 5.
50. Cornet e.a. 2016, p. 124-126, 132 en 147-148.
51. Zie voor een recent overzicht bijv. Zaalberg 2014, p. 37-53.
52. B. Bulten, H. Nijman & C. Van der Staak, 'Psychiatric disorders and personality characteristics of prisoners at regular prison wards', *International Journal of Law and Psychiatry*, 2009(32)-2, p. 115-119.
53. Zie ook M. Christodoulou, 'Locked up at risk of dementia', *The Lancet* 2012(11), p. 751.
54. Vgl. Rb. Den Haag 10 augustus 2016 ECLI:NL:RBDHA:2016:9397; HR 5 juli 2016 ECLI:NL:HR:2016:1325, *NJ* 2016/348 m.nt. T. Kooijmans; RSJ 10 december 2013, 13/3433/GV.
55. Wet van 1 april 2015, *Stb.* 2015, 140 (Instellingswet Raad voor strafrechtstoepassing en jeugdbescherming).

56. Bleichrodt & Vegter 2017, p. 115-116.
57. P. Nelissen, *Resocialisatie en detentie. Een onderzoek naar de houdingen van gedetineerden en gevangenispersoneel ten aanzien van de voorbereiding van de terugkeer in de samenleving* (diss. Maastricht), Maastricht: Universiteit Maastricht 2000, p. 5. Vgl. Kelk & Boone 2015, p. 27.
58. Schuyt 2016.
59. Schuyt 2016.
60. *Kamerstukken II* 1982/83, 17539, nr. 2, p. 24-25. Zie ook Schuyt 2016.
61. *Kamerstukken II* 1994/95, 24263, nr. 3, p. 7 en 13-14.
62. Brief 4 juni 2011, Programma Modernisering Gevangeniswezen, DSP/5695189/11, p. 3.
63. Brief 17 juni 2013, Masterplan DJI 2013-2018, 39 9092, p. 2.
64. Zie par. 2. Zie ook: S. Meijer, 'De opmars en evolutie van het resocialisatiebegrip', *DD* 2015/65, p. 697; Van Gent 2013.
65. Schuyt 2016.
66. UN-Doc A/Res/70/175, United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules), 17 december 2015.
67. D. Abels, *Prisoners of the international community. The Legal position of persons detained at international criminal tribunals*

(diss. Amsterdam), Den Haag: Asser Press 2012, p. 33 en 41; D. van Zyl Smith & S. Snacken, *Principles of European Prison Law and Policy*, New York: Oxford University Press 2009, p. 7.
68. Ook wel geïnterpreteerd als een recht op resocialisatie: Kelk & Boone 2015, p. 127.
69. Zie resp. regel 22 lid 1, 23, 64 en 104 *MR*.
70. Zie resp. regel 26.15-28.5 en 22.3 *EPR*.
71. Abels 2012, p. 41-42. Zie bijv. EHRM 4 december 2007, 44362/04 (*Dickson/Verenigd Koninkrijk*), par. 31 e.v.; EHRM 26 april 2016, 10511/10 (*Murray/Nederland*), par. 73 e.v.
72. EHRM 4 december 2007, 44362/04 (*Dickson/Verenigd Koninkrijk*), par. 75. Zie voor een uitgebreidere bespreking van EHRM-rechtspraak in dit kader F.J. Kaat, *Resocialisatie van gedetineerden. Het Nederlandse sanctiestelsel en juridische invulling van het resocialisatiebegrip*, Weert: Celsus juridische uitgeverij 2016, p. 17-27. Zie ook Meijer 2015.
73. EHRM 30 juni 2015, 41418/04 (*Khoroshenko/Rusland*), par. 121.

maar moeten wel voldoende mogelijkheden aanbieden om individuele resocialisatie te kunnen bewerkstelligen.⁷⁴ Dat geldt (zelfs) ook voor levenslanggestraften.⁷⁵

Concluderend geldt dat nationaal de nadruk bij resocialisatie thans ligt op een soepele overgang van detentie naar de vrije samenleving. De gedetineerde is zelf hoofdverantwoordelijke in het resocialisatietraject en de autoriteiten bieden op re-integratie gerichte faciliteiten aan.⁷⁶ Volgens Schuyt ligt de sleutel voor een succesvolle resocialisatie evenwel in de verplichting voor de overheid om zonder voorbehoud te werken aan resocialisatie. Wat haar

Hoe langer de gedetineerde vastzit, hoe hardnekkiger de patstelling

betreft behoudt het gevangeniswezen altijd de verplichting om elke gedetineerde te blijven stimuleren en iedereen ten minste een kans te geven om gemotiveerd te raken en te resocialiseren.⁷⁷ Volgens het EHRM dienen de lidstaten voldoende mogelijkheden te bieden om individuele re-integratie te kunnen bewerkstelligen.⁷⁸ Dit uitgangspunt komt tevens naar voren in de *EPR* (regel 6) en de *MR* (regel 4 lid 2).

5. Synthese: resocialisatie, de verarmde detentieomgeving en neuropsychologie

Uit onderzoek blijkt dat de detentieomgeving belangrijke hersenfuncties van gedetineerden zou kunnen verminderen. We formuleren dit voorzichtig, maar er zijn duidelijke aanwijzingen in die richting. We verwezen niet alleen naar onderzoek onder gedetineerden, maar ook naar breder gedragen inzichten vanuit de neuropsychologie, namelijk dat de omgeving van invloed is op ons neuropsychologisch functioneren, zoals bleek in onderzoek in verpleeghuizen. Deze bevindingen doen ons op een nieuwe manier kijken naar detentie, namelijk vanuit een (neuro)psychologisch perspectief.

De verarming van de detentieomgeving en de daarmee gepaard gaande achteruitgang van zelfcontrole staan op gespannen voet met de (huidige) uitleg van het resocialisatiebeginsel. Ten eerste dienen de autoriteiten volgens dit beginsel op resocialisatie gerichte faciliteiten aan te bieden. Het versoberde regime heeft er echter toe geleid dat gedetineerden gemiddeld zo'n zeventien à achttien uren per dag (passief) op cel verblijven. Gedurende dit verblijf is de gedetineerde in principe lichamelijk, geeste-

lijk en sociaal *inactief*. Dit leidt tot (verdere) achteruitgang van zelfcontrole (zoals impulscontrole) en vormt daardoor een risicofactor voor antisociaal gedrag en recidive. Ook de voedselkwaliteit binnen Nederlandse penitentiaire inrichtingen kan zelfcontrole bij gedetineerden verder doen verslechteren.

Volgens de huidige uitleg van het resocialisatiebeginsel ligt de hoofdverantwoordelijkheid voor het resocialisatietraject bij de gedetineerde. De vraag komt op in hoeverre de gedetineerde die verantwoordelijkheid kan dragen, nu blijkt dat cruciale hersenfuncties voor het verwezenlijken van deze taak door de detentieperiode steeds verder achteruitgaan. Hoe langer de gedetineerde vastzit, hoe hardnekkiger de patstelling: de gedetineerde *moet* impulsen controleren en *moet* initiatiefnemen teneinde resocialisatie te *verdienen*, terwijl dit door achteruitgaande zelfcontrole juist bemoeilijkt kan worden. In onze optiek verplicht de resocialisatieopdracht ten minste ertoe dat basisvoorwaarden die cruciaal zijn voor zelfredzaamheid en een potentiële re-integratie niet bewust worden weggelaten. In lijn met het resocialisatiebeginsel ligt het immers op de weg van de daartoe bevoegde autoriteiten om resocialisatie van gedetineerden te faciliteren, idealiter door de detentieomgeving juist te verrijken, maar in ieder geval niet door deze te verarmen. Bovendien staat de achteruitgang van zelfcontrole als gevolg van de verarmde detentieomgeving op gespannen voet met de positiefrechtelijke uitleg van de vrijheidsstraf. De kern van de vrijheidsstraf is het ontnemen van de vrijheid van de veroordeelde, waarbij die veroordeelde aan zo min mogelijk additionele (cognitieve) beperkingen wordt onderworpen.

Ons brein en de daarmee samenhangende vermogens zijn niet statisch maar plastisch, althans voor een belangrijk deel, en in elk geval voor een groter deel dan vroeger werd gedacht. De mogelijkheid bestaat daarom dat verarming van de detentieomgeving de hersenfuncties van gedetineerden om hun resocialisatie zelf goed vorm te geven, (deels) zou kunnen verminderen. Omgekeerd kunnen tegelijkertijd, door het anders inrichten van de detentieomgeving, bepaalde hersenfuncties positief worden beïnvloed, waarmee de kans op succesvolle resocialisatie juist wordt verhoogd. Gelet op de huidige uitleg van het resocialisatiebeginsel, waarbij het vooral aankomt op de vermogens van de gedetineerde zelf, is het van belang om oog te hebben voor de invloed van de gevangenisomgeving op deze vermogens. De maatschappelijke en individuele belangen zijn hier zo groot, dat de genoemde onderzoekslijnen bij toekomstige beleidsbeslissingen in oenschouw genomen dienen te worden. Daarbij lijkt het aangewezen dat DJI ook verder onderzoek naar mogelijke effecten van de detentieomgeving – niet alleen in negatieve, maar ook in positieve zin – ondersteunt, en bij voorkeur ook initieert. •

⁷⁴. EHRM 26 april 2016, 10511/10 (*Murray/Nederland*), par. 104.

⁷⁵. EHRM 8 juli 2014, 15018/11 en

61199/12 (*Harakchiev & Tolumov/Bulgarije*), par. 264.

⁷⁶. *Kamerstukken II 1994/95*, 24263, 3,

p. 7 en 13-14. Vgl. EHRM 4 december 2007, 44362/04 (*Dickson/Verenigd Koninkrijk*), par. 75.

⁷⁷. Schuyt 2016.

⁷⁸. EHRM 26 april 2016, 10511/10 (*Murray/Nederland*), par. 104.